INNOVATSIYA VA TARAQQIYOT
10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI

KOMRON MIRZO LIRIKASIDA TALMEH SAN'ATINING O'RNI

Qadambayeva So'najon,
Urganch davlat universiteti
Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti yo'nalishi magistranti

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20427632

Annotatsiya. *Maqolada mumtoz o'zbek shoiri Komron Mirzo lirikasida talmeh san'atining besh turi – diniy, tarixiy, afsonaviy-mifologik, adabiy va falsafiy-tasavvufiy mazmuni tahlil etiladi. Shoirning she'rlaridan olingan namunalar asosida talmehning g'oyaviy-badiiy vazifalari aniqlanadi.*

Kalit so'zlar*: talmeh, Komron Mirzo, o'zbek lirikasi, badiiy san'at, diniy talmeh, tarixiy talmeh, adabiy talmeh, tasavvuf.*

Аннотация. *В статье исследуются пять типов таллюха (художественного намёка) в лирике современного узбекского поэта Комрона Мирзо: религиозный, исторический, мифологический, литературный и философско-суфийский. На основе конкретных стихотворений поэта определяются идейно-художественные функции таллюха в его поэтическом наследии.*

Ключевые слова: *таллюх, Комрон Мирзо, узбекская лирика, художественный приём, религиозный намёк, исторический намёк, литературный намёк, суфизм.*

Abstract. *This article examines five types of talmeh (allusion) in the lyric poetry of contemporary Uzbek poet Komron Mirzo: religious, historical, mythological, literary, and philosophical-Sufi. Drawing on concrete examples from the poet's works, the article identifies the ideological and artistic functions of talmeh in his creative legacy.*

Keywords*: talmeh, Komron Mirzo, Uzbek lyric poetry, literary device, religious allusion, historical allusion, literary allusion, Sufism.*

Kirish. O'zbek she'riyatida badiiy san'atlar, xususan talmeh muhim o'rin tutadi. Talmeh – tarixiy shaxslar, diniy manbalar, afsonaviy qahramonlar yoki adabiy asarlarga bevosita nomini tilga olmasdan, ishora qilish orqali murojaat etish san'ati bo'lib, u she'riy matnning mazmuniy chuqurligini oshiradi hamda o'quvchida keng assotsiativ tafakkur uyg'otadi. Bu san'at Sharq mumtoz adabiyotida, xususan Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Fuzuliy kabi ijodkorlar asarlarida yuksak darajada qo'llanilgan bo'lib, ularning ijodida talmeh Qur'on oyatlari, hadislar, tarixiy voqealar va afsonaviy obrazlar bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi.

Komron Mirzo lirikasida ham talmeh muhim badiiy ifoda vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. Shoir she'rlarida diniy, tarixiy, afsonaviy-mifologik, adabiy hamda falsafiy-tasavvufiy mazmunga ega talmehlar tizimli ravishda qo'llanilib, ular orqali lirik qahramonning ruhiy kechinmalari, badiiy g'oya va estetik qarashlari ifodalanadi. Shu bilan birga, ushbu talmehlarning qo'llanishi shoir ijodining milliy adabiy an'analar bilan uzviy bog'liqligini ham ko'rsatadi.

Biroq Komron Mirzo ijodida talmeh san'atining qo'llanish xususiyatlari, uning turlari hamda badiiy vazifalari ilmiy jihatdan yetarli darajada o'rganilmagan. Shu sababli ushbu

maqolada Komron Mirzo lirikasida uchraydigan talmehlar turlari aniqlanib, ularning g‘oyaviy-badiiy funksiyalari tahlil qilinadi hamda shoir ijodidagi o‘rni ilmiy asosda yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Talmeh san’ati Sharq adabiyotshunosligida keng o‘rganilgan badiiy vositalardan biri bo‘lib, mumtoz adabiyot namoyandalari ijodida muhim o‘rin tutadi. Navoiy, Bobur va Fuzuliy kabi shoirlar asarlarida talmeh diniy, tarixiy va afsonaviy manbalarga ishora qilish orqali badiiy ifodaning chuqurligini ta’minlagan.

Ilmiy adabiyotlarda talmehning mohiyati, uning turlari va badiiy funksiyalari turlicha yondashuvlarda tahlil qilingan. Xususan, N. Rahimjonov talmehning o‘zbek adabiyotidagi qo‘llanishini misollar asosida yoritgan bo‘lsa, A. Muminov Sharq she’riyatida badiiy san’atlar tizimida talmehning o‘rnini ko‘rsatgan. Shuningdek, adabiyotshunoslikka oid izohli lug‘atlarda ushbu tushunchaning nazariy ta’rifi va terminologik xususiyatlari berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Komron Mirzo lirikasida talmeh san’atini o‘rganishda lingvopoetik, tavsifiy-analitik va qiyosiy metodlar qo‘llanildi. Nazariy asos sifatida Sharq adabiyotshunosligidagi talmeh haqidagi qarashlar hamda zamonaviy adabiyotshunoslik yondashuvlari olingan.

Tahlil jarayonida she’riy matnlardagi talmeh birliklari aniqlanib, ularning semantik va badiiy vazifalari tavsifiy-analitik metod orqali yoritildi. Qiyosiy yondashuv esa Komron Mirzo ijodidagi talmehlarni mumtoz o‘zbek adabiyoti namunalari bilan solishtirish imkonini berdi.

Shuningdek, lingvopoetik tahlil asosida talmehlarning matndagi obraz yaratish funksiyasi va madaniy-ma’naviy yuklamasi o‘rganildi. Tadqiqot materiallari sifatida shoir she’rlari tanlab olinib, ular tematik guruhlarga ajratilgan holda tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Talmeh (arabcha: تَلْمِيح – ishora qilmoq, ima qilmoq) – she’riyat va nasrda ma’lum bir tarixiy voqea, shaxs, afsonaviy qahramon, diniy matn yoki adabiy asarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri eslatmay, sezdirish yo‘li bilan murojaat qilish san’atidir.[1] Bu san’at Sharq adabiyotshunosligida aruz nazariyasi va badiiy san’atlar haqidagi risolalarda alohida o‘rganilgan. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Fuzuliy kabi mumtoz shoirlar undan keng foydalangan; Navoiyning “Xamsa” dostoni va g‘azallarida Qur’on oyatlari, hadislar, tarixiy voqealar va afsonaviy ishoralari – klassik talmehning yuksak namunalaridir.[2.34]

Komron Mirzo lirikasiga keladigan bo‘lsak, unda talmeh tizimli qo‘llanilgan, ammo uning funksional mohiyati ilmiy jihatdan yetarli o‘rganilmagan.

Bizning maqsad, ushbu maqolada K.Mirzo qalamiga mansub misralarda talmehlarni quyidagi mezonlar orqali aniqlash, tahlil qilish va olingan namunalar asosida talmehning g‘oyaviy-badiiy vazifalari aniqlashdir:

1) diniy talmeh – Qur’on va hadislarga ishora;
2) tarixiy talmeh – tarixiy shaxslar va voqealarga ishora;
3) afsonaviy-mifologik talmeh – afsonalar va miflarga ishora;
4) adabiy talmeh – adabiy asarlar va qahramonlarga ishora;
5) falsafiy-tasavvufiy talmeh – tasavvuf terminlari va g‘oyalariga ishora.

1. Diniy talmeh: qur’on va hadislarga ishoralar

Komron Mirzo she’riyatida diniy talmeh eng ko‘p uchraydigan tur bo‘lib, shoir Qur’on suralariga, payg‘ambarlar qissasiga va islomiy tasavvur tizimiga ishora qilish orqali she’rlariga ruhiy chuqurlik bag‘ishlaydi.

Ey payki sabo, yetkurgil ul jong‘a salom,
Sultoni zamon shahi Badaxshong‘a salom.
Bilqisi zamonu Osafi ahdqa de,
Zinhorki yetkurung Sulaymong‘a salom.[3]

Bu she’rda 3 ta diniy legitimlik va tarixiy ulug‘vorlikni ifodolovchi talmeh ishlatilgan:

1.Sulaymon – Qur’onda, Naml surasi 15-16 oyatlarda zikr etilgan payg‘ambar-podshoh. U odil hukmronlik, mo‘jizalar va Bilqis bilan muloqotning timsoli. Komron Mirzo «Sultoni zamon» va «Sulaymon» o‘rtasida tenglama o‘rnatib, zamonaviy hukmdorni ilohiy marhamat bilan sifatlangan buyuk podshohga qiyoslaydi. Bu diniy talmeh she’rga ulug‘vorlik ohangini beradi.

2.Bilqis– Qur’onda, Naml surasida zikr etilgan Saba malikasi hisoblanadi. Donishmand, haqiqatni tan olgan hukmdor xotin sifatida islomiy madaniyatda mashhur obraz. Komron maqtov qilinayotgan shaxsning ayollarini yoki yaqinlarini Bilqisga qiyoslash orqali ularga nozik sharaf beradi.

3.Osaf – Sulaymonning bosh vaziri, dono maslahatchi. Bu nom Qur’onda emas, lekin islomiy rivoyatlarda Sulaymon qissasining ajralmas qismi. «Zamonning Osaflari» deya ishora qilish a’yonlarni ulug‘lashning nozik adabiy usuli.

Uchala obraz birgalikda she’rga diniy legitimlik va tarixiy ulug‘vorlik baxsh etadi.

2. Tarixiy talmeh: tarixiy shaxslar va voqealarga ishoralar

Sikandar birlar qay sar chokaringdur,
Qulingdur, gar erur hoqonu fag‘fur.

She’rning tahliliga keladigan bo‘lsak, shoir o‘zining lirik she’rlarida yorining qudratini tasvirlashda ushbu tarixiy shaxslardan foydalangan. “Sening qudrating shu darajada buyukki, hatto Iskandar bilan Rim qaysari ham senga xizmat qiladi” demoqchi.

3. Afsonaviy-mifologik talmeh: afsonalar va miflarga ishoralar

Goki g‘ayr o‘ldi mahrami harame,
Meni mahrumi ul haram qildi.

Meni, shoho, sipohi dardu g‘aming,
Olam eli aro alam qildi.

«Haram» – bevosita ma’nosi muqaddas joy (Ka’ba), majoziy ma’nosi sevgilining makoni yoki ichki dunyo. Bu so‘z orqali Komron Mirzo Sharq afsonalaridagi «muhabbat ma’badi» obraziga imo qiladi.

«Sipohi dardu g‘am» – dard va g‘amning askari – esa afsonaviy oshiq-qahramonlar tipiga, muhabbat yo‘lida azob chekuvchilar arxetipiga ishora. «Olam eli» iborasi shu azobdagi kishini hammaning ko‘z oldiga qo‘yadi.

4.Adabiy talmeh: adabiy asarlar va qahramonlarga ishoralar

Qaddimni ham etgan ul qaddi mavzundur,
Sabrimni kam etgan ul ruxi gulgundir.
Ko‘nglum dog‘i vaslingni tilab mahzundur,
Laylosen, Komron sanga Majnundur.

Bu she’r adabiy talmehning eng yorqin namunasidir. Majnun – aql-hushini yo‘qotgan holda Laylini sevgan oshiq. Komron Mirzo o‘zini Majnunga, sevgilisini Layliga qiyoslaydi.

E’tiborli jihati shundaki, shoir «Komron» – ya’ni o'z taxallusini she’r ichiga kiritib, talmehni avtobiografik kontekst bilan bog‘laydi. Bu uslub mumtoz adabiyotda «taxallus» qo‘llashning o‘ziga xos shakli.[4] Oxirgi misra ikki adabiy talmehni jamlab, she’rning g‘oyaviy yukini keskin oshiradi.

5. Falsafiy-tasavvufiy talmeh: tasavvuf terminlari va g‘oyalariga ishoralar

Xirqah xo‘sh erur domani sahro bo‘lsa,
Sahro yuzida sabzayi xazro bo‘lsa,
Asbobi tarab barcha muhayyo bo‘lsa.
Men bo‘lsamu ul dilbari ra’no bo‘lsa.

«Xirqa» – so‘fiyning jun kiyimi, tarki dunyo va suluk yo‘liga kirishning ramzi. Xirqani «sahro domani» bilan qo‘shib ishlatish tasavvufdagi «uzlat» (xilvatga chiqish) amaliyotiga imo qiladi. «Sabzayi xazro» – yashil ko‘kat – Xizr va abadiy hayot suvi bilan bog‘liq tasavvufiy ramz. She’rda tasavvufiy talmeh ishq lirikasi bilan uyg‘unlashadi: barcha ne’mat bo‘lsa-da, faqat sevgili kerak. Bu vahdatul vujud (borlig‘ning yagonaligi) g‘oyasini lirik ravishda ifodalaydi.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, talmeh san’ati Komron Mirzo lirikasining ajralmas badiiy vositasi bo‘lib, besh turdagi talmeh – diniy, tarixiy, afsonaviy-mifologik, adabiy va falsafiy-tasavvufiy – uning she’rlarida g‘oyaviy va estetik jihatdan muhim vazifalarni bajaradi. Shoir talmehni faqat bezak sifatida emas, balki she’riy ma’noni chuqurlashtirish, o‘quvchi bilan faol muloqot o‘rnatish va milliy madaniy xotirani jonlantirish vositasi sifatida qo‘llaydi.

Komron Mirzo lirikasidagi talmehlarda diniy-tasavvufiy, tarixiy, adabiy va mifologik qatlamlar o‘zaro bog‘liq holda kelishi shoirning dunyoqarash kengligini namoyon etadi. Bunday ko‘pqatlamlililik uning she’rlarini milliy adabiyotning keng an’anasi kontekstida o'rganishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati. – Toshkent:O‘qituvchi, 1979
2. Rahimjonov N. Talmeh va uning o‘zbek adabiyotidagi namunalari // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2010. – №4. – B. 34
3. Komron Mirzo. Devon. – Toshkent: Yozuvchi, 1993.
4. Muminov A. Sharq she’riyatida badiiy san’atlar tasnifi. – Toshkent: Fan, 1995.